FILOZOFIA
Roč. 67, 2012, č. 7

K SENOVEJ INTERPRETÁCII ĽUDSKÉHO BLAHA

ZUZANA PALOVIČOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

PALOVIČOVÁ, Z.: Amartya Sen's Interpretation of Human Well-Being
FILOZOFIA 67, 2012, No 7, p. 570

The paper is focused on Sen's analysis of how the concepts such as utility, material resources, capabilities, freedom or social functioning are related to each other (as these are used in explanations of human well-being and welfare). The question is, whether, regarding human well-being and welfare, there is such a concept among them which should have the priority over the other ones. Opposed are the interpretations reducing welfare to utility (a person's income, the growing GDP and other monetary indicators) while Sen's approach is appreciated for its taking into account the different individual needs and pointing to corrective measurements needed to assure the persons the dignity of their lives. In the second part of the paper the possible implementation of Sen's approach is discussed.

Keywords: Well-being – Welfare – Utility – Capabilities – Social functioning – Freedom – Justice – Equality – Responsibility

Úvod. Úroveň ľudského blaha a blahobytu sa považuje za dôležitý ukazovateľ sociálnych nerovností a sociálnej spravodlivosti. Zatiaľ čo v rámci sociálnych vied existuje zhoda v tom, že meranie ľudského blaha a blahobytu je dôležité, konsenzus ohľadom jeho indikátorov neexistuje.[1] Pojem blaha sa tradične vzťahoval na ľudské zdravie, ktoré je považované za jeho kľúčový faktor. Problematika hodnotenia a klasifikácie základných zložiek a faktorov vzťahujúcich sa na zdravie nie je len odbornou, ale aj politickou otázkou.

Pojem blaha patrí aj k základným filozofickým pojmom. Kontext, v ktorom uvažuje filozofia o ľudskom blahu, je značne širší. Otázka ľudského blaha a prosperity priamo súvisí s otázkami: Čo je v živote hodnotné?, Čo stojí za to skutočne sledovať?, Akým cieľom a činnostiam máme pričítať hodnotu?, Aký spôsob života je najlepší? S tým je

[1] V literatúre sa zvyčajne rozlišuje medzi blahom a blahobytom (well-being, welfare), pričom každý vedný odbor má vlastný, konvenčne zaužívaný výraz. Napríklad v sociálnej psychológii výraz blaho (well being) odkazuje na subjektívny pocit uspokojenia potrieb a preferencií jednotlivcov (pozri Kahneman, D. – Varey, C.: Notes on the Psychology of Utility. In: Elster, J. – Roemer, J. P. (ed.): *Interpersonal Comparisons of Well-Being*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, pp. 127 – 163). Klasická ekonómia používa pojem blahobyt (welfare) vo význame úžitku. Naopak politický filozof a nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu A. Sen odmieta redukovanie ľudského blahobytu na úžitok a preferuje pojem blaha (well-being), a to na označenie rôznych podôb ľudského fungovania, ktorý podľa neho umožňuje reflektovať aj sociálnu štruktúru a jej vplyv na blaho jednotlivca (por. [7], 60). V našej štúdii používame pojem ľudského blaha vo význame, aký mu dáva A. Sen, teda ako všeobecnejší pojem, ktorý zahŕňa pojmy úžitku, slobody, fungovania, materiálnych zdrojov, teda všetkého toho, čo tvorí súčasť života, ktorý si človek cení.

spojená otázka plurality hodnôt a s tým súvisiaca úloha rozumu, emócií, túžob a šťastia v ľudskom živote. Ľudské blaho sa teda odvíja v mnohých odlišných dimenziách, preto nemôže byť potvrdené či popreté identifikovaním jedinej kľúčovej charakteristiky.

Naproti tomu v klasickej ekonómii býva blahobyt interpretovaný zvyčajne užšie, a to vo význame úžitku, ktorý sa štandardne meria prostredníctvom jednodimenzionálnych indikátorov, ako sú príjem, výdavky, hrubý domáci produkt, investície atď. V poslednej dobe sa však aj v ekonómii začínajú brať do úvahy aj iné kritériá, nielen čisto monetárne. Tento prúd inicioval A. Sen, ktorý navrhol zamerať sa v otázkach ľudského blaha na slobodu, ktorou jednotlivec disponuje. Bez toho, aby ignoroval dôležitosť ekonomického rastu (akumulácia bohatstva, rast hrubého domáceho produktu a iné indikátory viazané na príjmy), Sen je presvedčený, že to, čo si ľudia skutočne cenia, je sloboda voľby, formovaná štruktúrou možností, ktoré konkrétny človek má k dispozícii. Túto predstavu presnejšie konceptualizuje v pojme *spôsobilostí (capabilities)* jednotlivca zaoberať sa rozličnými vecami, ktorých vykonávanie si osobne cení, a v pojme *fungovania.* Sen ukazuje, že spôsobilosti predstavujú vždy niečo iné z hľadiska veku, pohlavia, zdravotného postihnutia atď. Tieto rozličné typy náhodilostí konvertujú materiálne prostriedky, ponúkané príležitostí či iné abstraktné formy dobra na reálne sociálne *fungovanie.* Preto môžu rôzni ľudia dosiahnuť odlišné spôsoby fungovania a môžu mať rozdielne príležitosti žiť dobrý život.

V nadväznosti na Sena vznikol celý rad prác. Jeden smer sa snaží empiricky zmerať ľudské blaho tak, ako ho interpretuje Sen, druhý smer sa zameriava na vývoj vhodných metód na meranie nerovností a chudoby. Štúdia je zameraná na Senovu analýzu vzájomného vzťahu pojmov: úžitok, materiálne zdroje, spôsobilosti, sloboda a sociálne fungovanie, pretože prostredníctvom týchto pojmov býva vysvetľované ľudské blaho a blahobyt v politickej filozofii, v ekonómii a vo verejnej politike. Budeme sledovať, či tieto indikátory sú z hľadiska ľudského blaha a blahobytu rovnocenné, alebo či existuje dôvod udeliť niektorému z nich prioritu. So zreteľom na teoretickú relevanciu Senovej interpretácie ľudského blaha, ktorá dokáže zohľadniť rozdiely v špecifických potrebách jednotlivcov, vyžadujúce si špeciálne korektívne opatrenia na to, aby získali príležitosť dosiahnuť určitú kvalitu života, v druhej časti štúdie sledujeme možnosti praktickej implementácie tohto prístupu.

Fungovanie a spôsobilosti ako indikátory ľudského blaha. Základným východiskom Senovho prístupu je kvalita ľudského života v jej pluralitných podobách. Ľudské blaho konceptualizuje pomocou pojmu *fungovania* a pojmu *spôsobilostí*. *Fungovanie* definuje ako určitý stav, ktorý človek dosiahol (napríklad, je vzdelaný), alebo ako činnosť, ktorú je schopný robiť (napríklad cestovať) ([7], 75). Fungovanie vyjadruje rôzne aspekty uspokojenia ľudských potrieb, túžob, preferencií, pričom sa týka rozličných dimenzií ľudského blaha od prežitia až po sebavyjadrenie v umení a kultúre. Podľa Sena *fungovanie* je podmienené dostupnými materiálnymi zdrojmi, ich charakterom, a je závislé od tzv. konverzných faktorov, ktoré môžu byť osobné (vek, rod, zdravotné postihnutie atď.), sociálnych faktorov (legislatíva, hustota obyvateľstva, kriminalita atď.) a environmentálnych faktorov (podnebie, životné prostredie, infraštruktúra). Tieto premenlivé fak-

tory spolu so zdrojmi a ich charakteristikami určujú, aké úrovne fungovania je človek schopný dosiahnuť, a tým aj jeho spôsobilosti. Pojem *spôsobilostí* potom reprezentuje rôzne kombinácie fungovaní, ktoré človek môže potenciálne dosiahnuť. Definuje ich ako „schopnosť osoby robiť hodnotné činy alebo dosiahnuť hodnotný stav bytia. Spôsobilosti reprezentujú alternatívne kombinácie vecí, ktoré osoba môže urobiť alebo ktorými môže byť" ([10], 30). V skutočnosti reflektujú „slobodu vybrať si život, ktorý si môžu ceniť" ([11], 81).

Sen spochybňuje predpoklad, že blaho jednotlivca je závislé len od zdrojov (v podobe príjmov, hrubého domáceho produktu atď.). Ukazuje, že človek dokáže pomocou tých istých zdrojov dosiahnuť rôzne spôsoby fungovania práve v dôsledku konverzných faktorov, ktoré určujú, do akej miery je schopný premeniť jemu dostupné zdroje na reálnu životnú úroveň. Vzájomný vzťah materiálnych zdrojov, fungovania, spôsobilostí a úžitku ilustruje na príklade bicykla. Bicykel je produkt, ktorého základnou charakteristikou je transport, čiže to, že umožňuje mobilitu (fungovanie). O tom, či sa tieto faktory premenia na spôsobilosť pohybovať sa, rozhodujú také konverzné faktory ako zdravotný stav človeka a stav ciest. Napríklad bicykel môže mať pre človeka bez zdravotného postihnutia charakteristiku mobility, zatiaľ čo u človeka na vozíčku má nanajvýš charakteristiku dekoračného predmetu. V prípade, že považujeme mobilitu za dôležitú súčasť ľudského blaha, jednotlivec bez zdravotného postihnutia môže túto funkciu naplniť kúpou relatívne lacného bicykla, zatiaľ čo človek so zdravotným postihnutím musí kúpiť značne drahšie, špeciálne prispôsobené auto, ak chce naplniť možnosť vlastnej mobility. Vlastnenie bicykla teda prispieva k väčšiemu úžitku jednotlivca, ten však môže byť skreslený premenlivými faktormi, ktoré majú priamy dopad na spôsobilosti. Z toho vyplýva, že vyšší príjem neznamená bezpodmienečne lepšiu úroveň fungovania a že aj pri rovnakom príjme sa životná úroveň jednotlivcov môže značne líšiť.

Samotné meranie spôsobu fungovania ako ukazovateľa ľudského blaha však nepovažuje A. Sen za postačujúce. Jedným z problémov je chybná interpretácia dôvodov a motívov, ktoré určujú to, že jednotlivec nedosahuje žiaducu úroveň fungovania. Napríklad pôst neznamená iba hladovanie, ale môže byť formou rituálu, protestu a pod. Ide o dobrovoľné hladovanie, človek má možnosť voľby medzi hladovaním a nehladovaním. Práve vďaka možnosti voľby, ktorá je v opise fungovania implicitná, možno pôst posudzovať iným spôsobom ako iné typy hladovania.[2]

Senov prístup problematizuje aj interpretácie, ktoré redukujú ľudské blaho na subjektívny pocit uspokojenia potrieb či preferencií jednotlivca. V tomto kontexte upozorňuje na problém prispôsobených preferencií, keď sa človek prispôsobuje svojim možnostiam, aj keď to nie je vždy v jeho najlepšom záujme a väčšinou si to ani neuvedomuje. Napríklad chudobnému človeku aj malé finančné zlepšenie prinesie väčšiu mieru uspokojenia ako bohatému. Navyše, človek môže dosiahnuť fungovanie aj v podmienkach obmedzenej slobody.[3]

---

[2] Bližšie pozri ([8], 201 – 202).

[3] Príkladom môžu byť medializované pokusy ľudí bez domova dostať sa v mrazoch do väzenia, kde budú v teple a budú mať prístup k jedlu. Bližšie k problému prispôsobených preferencií pozri ([6], 833 – 844).

Z toho vyplýva, že materiálne zdroje, fungovanie, spôsobilosti, úžitok a sloboda sú veľmi úzko prepojené a nemožno ich od seba oddeliť. Meranie ľudského blaha len prostredníctvom prostriedkov neberie do úvahy iné aspekty, ktoré si ľudia môžu ceniť a ktoré považujú za súčasť dobrého života. Človek môže sledovať veci, ktoré nesúvisia, alebo aspoň nie výlučne, s jeho vlastnými záujmami, a tie považuje za rovnako hodnotné ako vlastné šťastie, materiálny blahobyt a pod. Sú to práve spôsobilosti, ktoré odrážajú reálne príležitosti prístupné človeku v danej situácii a v konkrétnom čase. Inými slovami, reprezentujú potenciál zvoliť si a dosiahnuť rôzne spôsoby fungovania, ktoré si človek cení. Utilitaristické chápanie blahobytu, ktoré ovplyvňuje politiku a ekonómiu, však neberie do úvahy možnosť voľby pri jeho meraní.

Pojem konania (agency). Kľúčovým pojmom Senovej interpretácie blaha sa stáva pojem *konania,* ktorý odkazuje na ľudskú schopnosť sledovať a realizovať ciele, ktoré si človek cení a ktoré má dôvod si ceniť. Agens je ten „kto koná a mení veci a ktorého výsledky môžu byť posudzované z hľadiska vlastných hodnôt a cieľov bez ohľadu na to, či ich hodnotíme, alebo nehodnotíme z hľadiska externých kritérií“ ([7], 19). Senova interpretácia konania nadväzuje na tie prístupy, ktoré zdôrazňujú sebaurčenie, autenticitu, autonómiu, rozhodovanie a voľby so zreteľom na hodnoty. V intenciách Senovho uvažovania je aspekt konania dôležitý „pri hodnotení toho, či človek môže žiť v súlade s vlastnou predstavou dobra“ ([8], 206).

Z tejto perspektívy konanie je tým momentom, v rámci ktorého sa človek rozhoduje a berie zodpovednosť za vlastný život ([7], 283 – 289; [10], 38). Jednou z výhod tohto prístupu je to, že umožňuje presmerovať našu pozornosť na príčiny straty slobody, resp. deficitu spôsobilostí[4] Sen ukazuje,

[4] Prístupy, ktoré analyzujú fenomén zodpovednosti prostredníctvom pojmu *agency*, umožňujú ex-

že miera slobody nám poskytuje nielen viac informácií o reálnych príležitostiach a možnostiach jednotlivca, ale je zároveň indikátorom spravodlivosti a miery nerovností v danej spoločnosti. Podľa Sena, pokiaľ ide o znevýhodnenie v dôsledku premenlivých faktorov, nemožno ho vnímať ako dôsledok, za ktorý je zodpovedný jednotlivec. Individuálna zodpovednosť je limitovaná a podmienená sociálnou, politickou a ekonomickou štruktúrou ([11], 148; [7], xii). Chudoba či nezamestnanosť nemusia byť prejavom individuálnych nerestí ako lenivosť či nezodpovednosť, ale výrazom štrukturálnych problémov (ekonomická kríza, nedostatok pracovných príležitosti či diskriminácia). Na druhej strane, nahradiť individuálnu zodpovednosť spoločenskou zodpovednosťou by mohlo byť podľa Sena kontraproduktívne, pretože premrhané príležitosti či možnosti zo strany jednotlivca rezultujúce do nerovností nie sú otázkou nespravodlivosti ([7], 283 – 289; [10], 38). Sen tak prostredníctvom pojmu konania ponúka riešenie problému, na ktorý narážajú liberálne teórie spravodlivosti (J. Rawls, R. Dworkin a i.), ktoré v prípade znevýhodnení zapríčinených okolnosťami mimo našej kontroly väčšinou odporúčajú špeciálne korektívne opatrenia, avšak základným problémom zostáva stanovenie hranice medzi tými, ktorí si kompenzácie zo strany spoločnosti zaslúžia, a tými, ktorí si ich nezasluhujú. Pripísanie zodpovednosti je citlivé na často závažné informačné obmedzenia, ktoré sú súčasťou rozhodnutia o prítomnosti alebo neprítomnosti slobody.[5] Dôraz na konanie podľa Sena zároveň ukazuje na to, že posilňovanie právomoci jednotlivcov (empowerment) musí byť považované za súčasť blaha a prosperity.

Vzťah spôsobilostí a slobody. Z línie Senovho uvažovania vyplýva, že sloboda je *primárny cieľ* a zároveň *hlavný prostriedok* ľudského rozvoja ([7], xii, 36). V protiklade k prístupom, pre ktoré je hlavným indikátorom rozvoja rast hrubého domáceho produktu, rast príjmov, industrializácia, technologický pokrok či modernizácia, Sen obhajuje ideu, že „rozvoj spoločnosti by sa mal chápať... v prvom rade ako *skutočná sloboda* (substantive freedom), ktorú členovia spoločnosti dosiahli“ ([7], 18). Príjem je v intenciách Senovho uvažovania iba inštrumentálnou, nie skutočnou slobodou ([7], 87). Z tejto perspektívy chudoba nie je iba nízky príjem, ale je to predovšetkým zbavenie sa či nedostatok základných spôsobilostí ([7], 22). Dôraz na spôsobilosti umožňuje Senovi interpretovať chudobu ako nedostatok slobody vyvarovať sa deprivácií, a teda na úrovni ľudských práv. Sen identifikuje päť typov inštrumentálnej slobody, ktoré považuje za kľúčové pri dosiahovaní individuálnej slobody v konaní: politickú slobodu, ekonomické prostriedky, sociálne príležitosti, garancie transparentnosti a ochranu bezpečnosti (protective security) ([7], 127). Senov pojem spôsobilostí neodkazuje iba na *procedurálny aspekt slobody* (*process aspect freedom)* v zmysle rozsahu toho, čo človek môže robiť bez toho, aby ho niekto obmedzoval či trestal, ale na pozitívnu slobodu v zmysle *slobody ako príležitosti* (*opportunity aspect freedom)*, ktorá je určená osobnými a sociálnymi okolnosťami ([7], 17, 285, 291 – 292).

---

plicitnejšie vymedziť hranice medzi individuálnou a spoločenskou zodpovednosťou. K individuálnej zodpovednosti v zmysle pripísateľnosti činu a zodpovednosti ako garancie pozri ([13], 893 – 906).

[5] Na pragmatický dosah fenoménu zodpovednosti v reálnej sociálnej politike upozorňuje T. Sedová v práci *Malá úvaha nad jedným pokusom o rozlíšenie medzi etikou a morálkou* ([12], 493 – 498).

Inými slovami, vzťah medzi slobodou ako príležitosťami a procedurálnou slobodou možno interpretovať ako vzťah určitých možností a istôt, kde možnosti vypovedajú o potenciáli jednotlivca dosiahnuť určité ciele (napríklad o jeho individuálnych schopnostiach, materiálnych podmienkach atď.) a istoty skôr o kvalite celkového prostredia (a jeho právnych istotách). Sloboda ako príležitosti a procedurálny aspekt slobody či spôsobilostí a agency sú v istom zmysle dve strany tej istej mince. Sloboda spočíva na právach. Práva vytvárajú prvú a základnú podmienku slobody. Ale ľudia potrebujú na slobodu viac než len práva. Potrebujú nielen právo vlastnej voľby, ale tiež možnosť jeho uplatnenia. Moc voliť vychádza z prostriedkov a možností v rámci ponuky. Človek, ktorý má práva, prostriedky na jeho uplatnenie a ktorému jeho sociálne prostredie ponúka príslušné možnosti výberu, má skutočnú moc robiť slobodné voľby. Procedurálna sloboda spolu so slobodou ako príležitosťou tvoria „skutočnú slobodu", ktorá je základom ľudského rozvoja. Inými slovami, *ľudský rozvoj* je multidimenzionálny proces, ktorý zahŕňa zmeny tak na individuálnej úrovni, ako aj na úrovni ekonomických, sociálnych, politických a inštitucionálnych mechanizmov. Nemožno ho teda redukovať len na ekonomický rozvoj. Blahobyt (well-being) je z tejto perspektívy heterogénny, mnohodimenzionálny, dynamický a sociálne podmienený fakt, ktorý je v podstatnej miere závislý „od množstva náhodných okolností – osobných, ako aj sociálnych" ([7], 70). Z tohto hľadiska meranie blahobytu musí prebiehať na rôznych úrovniach.

Problém základných spôsobilostí. Z predpokladu, že sociálne a ekonomické prostredie ovplyvňuje rozsah spôsobilostí jednotlivcov vyplýva otázka: Ktorým spôsobilostiam ľudia pripisujú hodnotu a najvyššiu prioritu a ktoré z nich sú relevantné pre politiku a inštitúcie? Autori obhajujúci prístup zameraný na spôsobilosti ponúkajú pri zostavovaní ich relevantného súboru rôzne metodiky. Sen úmyselne nešpecifikuje súbor základných spôsobilostí, pretože je presvedčený, že každá spoločnosť by mala mať možnosť rozhodnúť prostredníctvom sociálneho dialógu a participatívnej demokracie o tom, čo presne znamená sociálne minimum, ktoré si daná spoločnosť cení. Nepredpisuje nijaké faktory poukazujúce na kvalitu života ani to, ako sa tieto spôsobilosti majú kombinovať v celkovom indikátore blahobytu alebo kvality života ([7], 242). Príkladom tohto prístupu je *Index ľudského rozvoja* (*Human development index*) vypracovaný *Organizáciou spojených národov*. Jeho autori stanovili veľmi približný index, ktorý prekračuje čisto monetárnu definíciu rozvoja. Postavený je na dátach, ktoré možno získať vo väčšine krajín.[6] Týkajú sa chudoby, gramotnosti, vzdelania, strednej dĺžky života a ďalších faktorov, ktoré poskytujú lepší indikátor blahobytu než len samotný príjem. Prvá *Správa o ľudskom rozvoji* (*Human Developments Report*) z r. 1990 uvádza, že ľudský rozvoj je procesom rozširovania ľudskej slobody, pričom „najrozhodujúcejšími indikátormi sú dlhý a zdravý život, možnosť vzdelania a slušný štandard života. Ďalšie voľby zahŕňajú politickú slobodu, garantované ľudské práva a sebaúctu (selfrespect)" ([2], 10). Inými slovami, ľudský

[6] Autorom indexu je pakistanský ekonóm Mahbud al Hak (1990). OSN používa index od r.1993 vo svojich výročných správach na meranie sociálnej prosperity jednotlivých krajín. Dostupné na: http://hdr.undp.org/en/reports/

rozvoj má dve stránky: prvá sa týka ľudských spôsobilostí (napríklad zdravie, schopnosti a zručnosti), druhá sa týka slobody v oblasti voľnočasových aktivít, možnosti byť aktívny v kultúrnych, sociálnych a politických otázkach.

V protiklade k tomu americká filozofka M. Nussbaumová, ktorá v poslednej dobe významne rozvinula Senov prístup, nachádza východisko identifikovania základných spôsobilostí v aristotelovskom pojme životného zdaru (flourishing), ktorý predstavuje „súbor základných ľudských nárokov ako predpokladov rozličných spôsobov života; nárokov, ktoré sú obsiahnuté v idei ľudskej dôstojnosti" ([5], 182). Autorka navrhla desať kľúčových ľudských spôsobilostí, ktoré podľa nej poskytujú základ pre „ústavné princípy, ktoré by mali byť rešpektované a implementované všetkými vládami sveta" ([4], 5).[7] Snáď najznámejším zoznamom týchto desatich spôsobilostí je *Všeobecná deklarácia ľudských práv*, poskytujúca legálny rámec tých indikátorov blahobytu, ktoré si ľudia cenia.

Meranie blahobytu. Zatiaľ čo Senov prístup je teoreticky relevantný, otázkou je jeho implementácia a meranie ľudského blaha prostredníctvom spôsobilostí. Zopakujme, že klasická ekonómia považuje za vhodný indikátor blahobytu príjem, pretože umožňuje porovnávať jednotlivcov. Sen spochybňuje predpoklad, že jednotlivci sa líšia iba podľa príjmu, a identifikuje tri základné problémy merania pomocou príjmu: Po prvé, meranie prostredníctvom príjmu si nevšíma produkciu v domácnosti (napríklad človek si sám varí, sám si upratuje), netrhové produkty a služby (napríklad pomoc rodiny v tom, že sa niekto o človeka postará, keď je chorý), platby a prevody v rámci rodiny, príbuzenských či priateľských vzťahov (tzv. in kind transfers, ako napríklad vreckové, zaplatený obed), ktoré zvyšujú blahobyt jednotlivca. Po druhé, klasická ekonómia si nevšíma individuálne rozdiely medzi ľuďmi (vek, pohlavie či zdravotné postihnutie), ktoré môžu ovplyvňovať konverziu príjmov na blahobyt a vďaka ktorým ľudia dokážu na základe rovnakých zdrojov dosiahnuť rôzne druhy fungovania. Po tretie, meranie blahobytu pomocou príjmu nezohľadňuje vnútornú hodnotu možnosti výberu, pričom možnosť výberu zvyšuje úžitok pre jednotlivca.[8] Keďže príjem ani hrubý domáci produkt tieto faktory nezahŕňajú, problematizujú porovnanie blahobytu jednotlivcov. Meranie pomocou fungovaní, ktoré je založené na dosiahnutých výsledkoch, zohľadňuje aj prítomnosť netrhových produktov.

Závažnosť premenlivých faktorov pri premene zdrojov na reálnu kvalitu života dokazuje priekopnícka práca nemeckej ekonómky W. Kuklys *Amartya Sen's capability approach. Theoretical insights and empirical applications* (2005). Autorka identifikuje dva problémy pri implementácii Senovho prístupu. Podľa prvého, metódy merania spôsobilostí nie sú zatiaľ tak rozvinuté, aby boli porovnateľné s klasickými ekonometrickými technikami. Meranie fungovania a spôsobilostí je relatívne novou záležitosťou, preto je implementácia Senovho prístupu ešte stále premetom diskusií. Podľa druhého doteraz existuje iba veľmi málo pokusov merať Senov pojem spôsobilostí. Meranie blahobytu je zamerané hlavne na dosiahnutú úroveň fungovania, takže síce berie do úvahy uvedené

[7] K súboru desiatich spôsobilostí M. Nussbaumovej pozri ([6], 833 – 844).
[8] Bližšie k tomu pozri ([10], 39).

kritiky (distribúcia v rodine, netrhové produkty, atd.), ale nerieši problém spôsobilosti. Znamená to, že ešte stále neodráža skutočnosť, že dvaja ľudia s rovnakým spôsobom fungovania môžu mať rozličnú životnú úroveň, a to preto, že majú odlišné spôsobilosti.[9]

Pri samotnom meraní fungovaní sa vynára celý rad problémov. Prvým je otázka: Na ktoré fungovania sa v rámci merania blahobytu zamerať, akou metodikou merať jednotlivé fungovania a ktoré indikátory použiť? Ďalším problémom je stanovenie numerickej hodnoty konkrétnej úrovne fungovania a vypočítanie celkového blahobytu jednotlivca na základe jednotlivých fungovaní. Iným typom problémov je otázka, ako porovnať meranie pomocou fungovaní s klasickými výsledkami ekonómie blahobytu, čiže otázka, v akom vzťahu sú tieto multidimenzionálne indikátory, napríklad index ľudského rozvoja, ku klasickým jednodimenzionálnym faktorom, ako sú príjem alebo hrubý domáci produkt. Ako operacionalizovať koncept spôsobilostí, čiže ako na základe merania fungovania určiť úroveň spôsobilostí ([3], 6)?

W. Kuklys sa zamerala len na dva spôsoby fungovania: *dobré bývanie* a *zdravie*, a to z dvoch dôvodov. Umožnilo jej to koncentrovať sa na metodologické aspekty merania fungovania a okrem toho išlo o dve kľúčové témy vo Veľkej Británii, kde prístup aplikovala.[10] Kuklys interpretuje fungovanie ako latentný faktor, t. j. faktor, ktorý nemožno merať priamo, no možno ho merať pomocou iných pozorovateľných faktorov. Zameriava sa na vzťah medzi fungovaním, zdrojmi dostupnými pre jednotlivca a jeho konverznými faktormi (pohlavie a vek). Snaží sa odhadnúť numerické hodnoty týchto fungovaní a využíva ich pri analýze chudoby na to, aby ilustrovala rozdiely v dosiahnutom blahobyte, ak ho meriame pomocou fungovania a pomocou príjmu.

Podľa W. Kuklys meranie spôsobilostí je v porovnaní s meraním samotného fungovania problematickejšie, pričom miera spôsobilostí je z hľadiska reálneho obrazu blahobytu mimoriadne významná. Ilustruje to na výsledkoch merania chudoby u zdravotne postihnutých ľudí. Ľudia so zdravotným postihnutím sú podľa nej v porovnaní so zdravou populáciou znevýhodnení v dvoch smeroch: po prvé, majú menší príjem, pretože majú menšiu šancu zamestnať sa a pracujú v povolaniach s nižším príjmom (napríklad chránené dielne); po druhé, v dôsledku svojich špeciálnych potrieb majú vyššie životné náklady. Štandardné peňažné metodiky blahobytu reflektujú iba prvú nevýhodu (nižší príjem), ale nezohľadňujú druhý typ nevýhody (vyššie životné náklady). V analýzach nerovnosti toto zanedbanie môže viesť k zdanlivo lepšej sociálnej situácii zdravotne postihnutých ľudí, než aká je v skutočnosti. Indexy chudoby založené na štandardnom indikátore príjmu podceňujú skutočnú chudobu medzi zdravotne postihnutými osobami, keďže neberú do úvahy tieto dodatočné náklady.[11]

---

[9] Na meranie fungovania v rámci prístupov iniciovaných Senom sa zvyčajne používajú tieto metodiky: index ľudského rozvoja, teória neostrých množín (fuzzy sets theory), analýza hlavných komponentov (principal component/factor analysis), teória časových radov (time series clustering). Bližšie pozri ([3], 31 – 57).

[10] W. Kuklys analyzuje štatistické dáta z Veľkej Británie z rokov 1991 – 2000.

[11] V podstate ide o všeobecnú metodiku, ktorá zohľadňuje rozdiely v potrebách jednotlivcov, osoby so zdravotným postihnutím berie W. Kuklys len ako príklad.

Kuklys na základe Senovho prístupu prezentuje metodiku, pomocou ktorej dokáže upraviť príjem domácnosti so špecifickými potrebami tak, aby blahobyt implikovaný jej príjmom bol porovnateľný s blahobytom (životnou úrovňou) domácnosti bez špecifických potrieb. Kuklys uvádza nasledujúce predpoklady, za ktorých môže merať spôsobilosti pomocou príjmu: 1. Premenlivé faktory predstavujú nepeňažné limity rozhodovania. Znamená to, že zdravotne postihnutý človek je obmedzený nielen príjmom, ale aj takými premenlivými faktormi, ako sú zdravotný stav, bezbariérovosť prostredia, platná legislatíva a pod. Inými slovami, premenlivé faktory majú priamy dopad na súbor spôsobilostí jednotlivca. 2. Rovnaký zdroj má rovnakú charakteristiku u každého jednotlivca (napríklad bicykel umožňuje mobilitu). 3. Všetky produkty majú trhový charakter, teda netrhové produkty a služby neexistujú. Inými slovami, predpokladá, že starostlivosť a pomoc zo strany rodiny je rovnaká bez ohľadu na to, či ide o zdravotne postihnutého človeka, alebo človeka zdravého. 4. Vyšší príjem vedie k väčšiemu rozsahu spôsobilosti. V podstate ide o základný predpoklad klasickej ekonómie blahobytu, ktorý predstavuje trhovú ekonomiku s mnohými konzumentmi, kde všetci konzumenti čelia rovnakým cenám produktov, všetci sú dokonale informovaní v tom zmysle, že poznajú ceny a kvalitu všetkých produktov, pri investícii do budúcnosti vedia, aká je návratnosť, atď. Z pohľadu klasickej ekonómie ľudia maximalizujú svoj úžitok, sú identickí, vyberajú si z produktov, ktoré sú na trhu, a sú obmedzení iba svojím príjmom ([3], 77).

Na základe týchto predpokladov dokáže W. Kuklys zjednodušiť Senov teoretický model tak, že spôsobilosť jednotlivca je daná jeho príjmom a premenlivými faktormi. V praxi to operacionalizuje tak, že skúma rozdiely v potrebách domácností, pričom porovnáva domácnosti s postihnutým členom s domácnosťami bez neho.[12] Porovnaním potrieb týchto domácností získava pomer (koeficient), ktorým potom prepočíta príjmy domácnosti. Tým vyjadruje rozdiel v blahobyte (životnej úrovni) skúmaných domácností. Zisťuje, že škála spôsobilostí (capability set) osoby so zdravotným postihnutím v porovnaní s človekom bez postihnutia vo Veľkej Británii je zredukovaná približne o 40% ([3], 75). Treba pripomenúť, že táto štyridsaťpercentná redukcia sa objavuje aj napriek tomu, že výskumná metodika Kuklys už zohľadnila kompenzačné príspevky pre zdravotne postihnutých občanov v rámci sociálnej politiky, ktoré by im mali pomôcť zvládnuť zvýšené životné náklady ([3], 99). Miera chudoby v domácnostiach so zdravotne postihnutým členom sa zdvojnásobila, keď Kuklys zohľadnila postihnutie ako konverzný faktor na rozdiel od merania metodikou príjmu. V tom prípade žila približne polovica rodín so zdravotne postihnutým členom pod úrovňou chudoby.[13] Kuklys ukazuje, že z týchto zistení vyplývajú pre sociálnu politiku dva závery: Po prvé, úroveň podpory zdravotne po-

[12] Podľa Kuklys potreby v rodine sa nedajú merať priamo iba pomocou takých indikátorov, ako sú počet dospelých, počet detí, veková kategória detí, počet zdravotne postihnutých členov atď. Poukazuje však na to, že v literatúre ešte nie je jednoznačne stanovené, ktoré indikátory ovplyvňujú potreby rodiny ([3], 81 – 83).

[13] Kuklys používa dve alternatívne hranice chudoby: 40 % a 60 % priemerného príjmu. Vyššie uvádzame výsledok so 60 % hranicou (údaje sú z r. 1999). Výsledky so 40% hranicou priemerného príjmu sú ešte prekvapivejšie; pozri ([3], 98).

stihnutých ľudí by mala byť prehodnotená, keďže jej úroveň sa nezdá byť dostatočne vysoká na to, aby kompenzovala dodatočné náklady vzniknuté zdravotným postihnutím. Po druhé, okrem tradičných metodík merania chudoby a distribúcie blahobytu by bolo žiaduce prezentovať indikátory zohľadňujúce zdravotné postihnutie, aby sme získali dôveryhodnejší obraz sociálneho blahobytu ([3], 99).

Zhrňme: W. Kuklys zistila, že výsledky meraní na základe fungovania sa značne odlišujú od výsledkov meraných na základe príjmu alebo výdavkov. Nie všetci príjmovo chudobní sú chudobní aj so zreteľom na fungovanie, čo môže mať dôležité implikácie pre politiku zameranú na redukciu chudoby.[14] Snažila sa vyvinúť metodiku, ktorá by brala do úvahy premenlivé faktory ovplyvňujúce blahobyt jednotlivca, a zároveň stanovila predpoklady, za ktorých môžu byť zmerané Senove spôsobilosti. Meranie zamerané na spôsobilosti je značne odlišné od tradičného merania na základe príjmu a odlišuje sa aj od subjektívneho pocitu blahobytu. No ešte stále meria blahobyt postihnutého jednotlivca pomocou príjmu. Kuklys považuje svoj výskum za prvý krok v meraní spôsobilostí osôb so zdravotným postihnutím. Ďalšími analýzami odporúča spresnenie indikátora zdravotného postihnutia. Zatiaľ čo jej dáta ukazovali iba počet zdravotne postihnutých členov v domácnosti, autorka odporúča zisťovať aj mieru, resp. stupeň zdravotného postihnutia. V kombinácii s pravidelne sa opakujúcim dlhodobým meraním očakáva, že táto metóda by mala viesť k precíznejším výsledkom so zreteľom na mieru chudoby u tejto skupiny osôb so špecifickými potrebami.

Pokiaľ ide o mieru chudoby, ktorú medzi ľuďmi so zdravotným postihnutím zistila W. Kuklys, treba si uvedomiť, že autorka navrhla isté predpoklady bez ktorých by nebolo možné vyjadriť spôsobilosti pomocou príjmu. No treba si uvedomiť aj to, že tieto predpoklady by mali byť zohľadnené aj pri interpretácii výsledkov. Napríklad druhý predpoklad hovorí, že rovnaký produkt má rovnakú charakteristiku u všetkých jednotlivcov, čo môže viesť k preceňovaniu blahobytu u zdravotne postihnutých osôb, a teda k ešte vyššej miere chudoby postihnutej populácie. Ako sme uviedli vyššie, zdravý človek získa funkciu mobility kúpou bicykla či používaním hromadnej dopravy, zatiaľ čo zdravotne postihnutý človek je odkázaný na individuálnu prepravu autom.

Pri prípadnej replikácii tejto štúdie v slovenských podmienkach s cieľom poskytnúť podklady pre sociálnu politiku by však bolo nutné zozbierať vlastný súbor dát, a to z dvoch dôvodov: Po prvé, tento výskum musí pracovať s aktuálnymi dátami zohľadňujúcimi najnovší politický vývoj, inak môže nastať situácia, že zmeraný blahobyt nebude zobrazovať reálnu životnú úroveň na Slovensku ovplyvnenú aktuálnou legislatívou. Po druhé, nový dátový súbor by taktiež umožnil zahrnúť širšiu škálu fungovaní, ktoré by detailnejšie zachytávali životnú úroveň na Slovensku.

Záver. Senova interpretácia blahobytu sa zameriava nielen na dosiahnutý úžitok ako sú výška príjmu či materiálne zdroje, ale aj na slobodu zaoberať sa v živote vecami,

[14] Rovnaké výsledky dosiahli aj A. Zaidi s T. Burchard, ktorí tiež merali fungovanie vo Veľkej Británii, ale použili inú metodiku merania fungovaní; pozri [14].

ktoré si človek reálne cení. Zásadným východiskom tu zostáva dôstojnosť života v jej pluralitných podobách. Prístup zameraný na spôsobilosti pokrýva širokú sféru ľudských aktivít, sleduje ekonomický, sociálny, politický a kultúrny rozmer života. Ponúka tak metódu, ako zhodnotiť skutočnú slobodu a možnosti voľby, a taktiež identifikovať znevýhodnenie, marginalizáciu a exklúziu. Reflektuje ľudskú diverzitu a explikuje dopad individuálnych, sociálnych, politických a ďalších faktorov na ľudské blaho.

Vidíme dve výhody tohto prístupu: 1. Tento prístup umožňuje presmerovať našu pozornosť na príčiny straty slobody, resp. deficitu spôsobilostí, a tým pomáha určiť mieru zodpovednosti, ktorá zohráva kľúčovú rolu v otázkach nároku na kompenzáciu zo strany spoločnosti. Miera slobody či spôsobilostí poskytuje viac informácií o reálnych príležitostiach a možnostiach jednotlivca robiť slobodné rozhodnutia a umožňuje určiť nerovnosti spôsobené sociálnou štruktúrou, ktorá znevýhodňuje, marginalizuje či diskriminuje určité skupiny. 2. Tento postup dokáže reflektovať pluralitu ľudských životov. Neredukuje ľudský úspech iba na dosiahnuté prostriedky (napríklad príjem), ale berie do úvahy aj iné aspekty, ktoré robia život zmysluplným a ktoré ľudia považujú za dosiahnutý úspech.

V praktickej rovine sa metodika merania blahobytu prostredníctvom fungovania používa na meranie životnej úrovne a sociálnej prosperity jednotlivých krajín, zatiaľ čo analýza chudoby a nerovností ešte stále tieto komponenty do hodnotenia nezahŕňa. Praktická aplikácia tejto metodiky poskytuje dodatočné informácie ku klasickým metódam založeným na príjmoch či hrubom domácom produkte.

LITERATÚRA

[1] ELSTER, J. – ROEMER, J. P. (ed.): *Interpersonal Comparisons of Well-Being*. Cambridge: Cambridge University Press 1991.

[2] *Human Development Report. Concept and Measurement of Human Development*. New York, Oxford: Oxford University Press 1990. Dostupné na: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/chapters/

[3] KUKLYS, W.: *Amartya Sen's Capability Approach. Theoretical Insights and Empirical Applications*. Berlin: Springer 2005.

[4] NUSSBAUM, M.: *Women and human development. The capabilities approach*. Cambridge: Cambridge University Press 2000.

[5] NUSSBAUM, M.: *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press 2007.

[6] PALOVIČOVÁ, Z.: K pojmu sociálneho fungovania. In: *Filozofia*, 66, 2011, č. 9, s. 833 – 844.

[7] SEN, A.: *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press 1999.

[8] SEN, A.: Well-Being, Agency and Freedom: The Dewey Lectures 1984. Amartya Sen. In: *The Journal of Philosophy*, 82, 1985, No 4, pp. 169 – 221.

[9] SEN, A.: *Commodities and Capabilities*. India: Oxford University Press 1999.

[10] SEN, A.: Capability and Well-Being. In: Nussbaum, M. – Sen, A. (ed): *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press 1993.

[11] SEN, A.: *Inequality reexamined*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press 1995.

[12] SEDOVÁ, T.: Malá úvaha nad jedným pokusom o rozlíšenie medzi etikou a morálkou. Smreková, D. – Palovičová, Z.: Dvojznačnosť etických pojmov. In: *Filozofia* 65, 2010, č. 5, s. 493 – 498.
[13] SMREKOVÁ, D.: Čo znamená prevziať zodpovednosť? K pojmu imputácie v súčasnej etike. In: *Filozofia*, 65, 2010, č. 9, s. 893 – 906.
[14] ZAIDI, A. – BURCHARDT, T.: Comparing Incomes when Needs Difer. Equivalization for the Extra Cost Disability in the UK. In: *Review of Income and Wealth*, 51(61), 2005, pp. 89 – 114.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0010/12.

Zuzana Palovičová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: palovicz@gmail.com